

Deel van de voorgevel van het oudste deel van het huis dat omstreeks 1675 gebouwd werd. Vanaf de bouwsteiger kon het muurwerk in delen gefotografeerd worden, deze foto's zijn vervolgens digitaal samengevoegd op de beschikbare opmetingstekeningen van de gevels. Op deze ondergrond zijn daarna de zichtbare bouwsporen ingetekend en voor de verschillende bouwfases met een kleur gecodeerd.
paars: omstreeks 1675
rood: 1759-1789
geel: 1979-1980

Uitgewerkte nettekening van de achter- en rechterzijgevel van het landhuis gemaakt door Abraham de Haen in 1731. De gevels zijn voorzien van kruis- en kloosterkozijnen, afgesloten met gemetselde segmentbogen.

Tekening van de achter- en rechter zijgevel van het landhuis, gemaakt door Andries Schoemaker in 1731. Schoemaker en De Haen hebben samen op één van hun tekenwandelingen ter plaatse naast elkaar zitten schetsen. Hoewel de tekening van

de veel minder begaafde Schoemaker wat kinderlijk overkomt, komt zijn weergave van het gebouw vrijwel overeen met die van De Haen.

Tekening van de voor-
gevel en de linker zij-
gevel van 't huijs de
Langfort bij Gendringen
behoorende den heer
Huijgens' door Jacobus
Stellingwerff naar een
origineel van Maximili-
aan de Raadt uit 1720.

het huis door Abraham de Haen (1707-1748) en Andries Schoemaker (1660-1735) uit 1731. De Haen en de veel oudere Schoemaker waren bevriend en maakten in de periode 1724-1732 samen met Cornelis Pronk diverse tekenwandelings door de gewesten van de Republiek langs kastelen en buitenplaatsen.⁹ Uit 1720 dateert een tekening van de voorzijde van het huis door Jacobus Stellingwerff naar een origineel van Maximiliaan de Raadt. Hoewel vooral de tekeningen van De Raadt en Schoemaker wat primitief en gesimplificeerd getekend lijken, blijkt uit het bouwhistorisch onderzoek dat zij

zeer betrouwbaar zijn in hun weergave. Het uit de 17de eeuw daterende middendeel van Landfort telde boven een verhoogd aangelegde kelder twee bouwlagen onder een hoog opgaand schilddak. Op de vier hoeken stonden torens met een forse uivormige bekroning en de gevels waren rondom ingedeeld met kruisen en kloosterkozijnen die aan de bovenzijde afgesloten werden met segmentbogen. Van deze bogen is bij de recente werkzaamheden één exemplaar in de zuidgevel teruggevonden. In het dakschild aan de voorzijde was een brede dakkapel met een fronton opgenomen.

Detail van het metselwerk van de achtergevel tijdens de restauratiewerkzaamheden. Links van het balkanker is een deel van een segmentboog van een oorspronkelijk kruisvenster te zien. In de 18de eeuw werden de vensters gemoderniseerd. De nieuwe

vensters kregen aan de bovenzijde een rechte strekkenlaag in de vorm van een hanekam. De oude segmentbogen werden teruggehakt en afgedekt met nieuw metselwerk. Bij de verbouwing in het begin van de 19de eeuw werd dit venster gedeeltelijk dichtgemetseld.

Foto van de voorzijde
van Huis Landfort uit
circa 1900.

De metamorfose van Huis Landfort in 1823-1827 in perspectief

PIM ALOFS

Huis Landfort onderging aan het begin van de 19de eeuw een totale metamorfose. Zo werd het oude vierkante landhuis uit de 18de eeuw ingepast in een uitbreiding met twee vleugels en werd het gepleisterd en voorzien van daklijsten, pilasters en zuilen. Voor het landhuis verrees ook een gepleisterde, achthoekige duiventoren in oosterse stijl. Het interieur werd van alle gemakken voorzien met een voor die tijd revolutionair heteluchtverwarmingssysteem, riolering en stromend water – grote luxe voor die tijd. Daarnaast kreeg het huis een inpandige orangerie en vermoedelijk ook een zaad- en kweekkamer. Rondom het huis werd een groots landschappelijk park aangelegd inclusief een grafeiland, een slingergracht en fraaie vergezichten. In de nabijgelegen moestuin werden enkele bestaande gebouwtjes samengevoegd tot een imposant koetshuis met neoclassicistische façade. Huis Landfort werd daarmee een waar lustoord.

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de uiterlijke veranderingen die Huis Landfort in de jaren 1823-1827 onderging. Hierbij staat de vraag centraal hoe de verschijningsvorm van het landhuis geduid en verklaard kan worden. Deze ogenschijnlijk simpele vraag blijkt in het geval van Landfort niet zo makkelijk te beantwoorden. Dit komt onder andere door de stijl waarin het huis gebouwd is, namelijk het neoclassicisme. Want wat zegt de toepassing van gepleisterde gevels, een entablement met attiek, een fronton, Ionische zuilen en andere neoclassicistische kenmerken specifiek over Huis Landfort? Dergelijke elementen paste men immers overal in West-Europa toe.¹ Door juist in te gaan op *opvallende* en *afwijkende* kenmerken van de architectuur op Huis Landfort ontstaan er handvatten en kan een poging tot duiding gedaan worden.

De oosterse duiventoren is zo'n opvallend kenmerk. Het bouwwerk is in dezelfde tijd als het huis gebouwd. Het is uiterst behulpzaam in het begrijpen van de context waarin Huis Landfort tot stand kwam en vertelt tegelijk veel over de architect van beide bouwwerken. Beginnend bij het object zelf, wordt in deze bijdrage verder ingegaan op de architecten van de gebouwen op Huis Landfort en hun oeuvre, en op hun plaats in een brede Duits/Nederlandse architectuurhistorische context.

Karakteristieken van de bebouwing op Huis Landfort

Omdat de architectuur van Huis Landfort in dit hoofdstuk centraal staat, beginnen we met een gedetailleerde bouwkundige beschrijving van het landhuis en de duiventoren. Dit dwingt ertoe goed te kijken naar de afzonderlijke

Vorige bladzijden:
kwartierstaat van de
kinderen van Godfried
Wilhelm von Portman
(zie blz. 96).

Uitgewerkte netteke-
ning van de achter- en
rechterzijgevel van Huis
Landfort, gemaakt door
Abraham de Haen in 1731.

Heren en vrouwen van Huis Landfort, 1434-1789

CONRAD GIETMAN

Nog altijd roepen kastelen en buitenplaatsen het beeld op van kleine, besloten werelden waarin eeuwenlang alles min of meer hetzelfde bleef. De geschiedenis van Huis Landfort laat zien dat dit een romantische misvatting is. Vanaf de 15de eeuw probeerde hier een hele stoet opeenvolgende eigenaren een adellijk bestaan op te bouwen. Soms lukte dat, maar vaker stonden schulden, oorlogen en familieruzies deze ambitie in de weg.

In de 19de eeuw preekten dominees niet alleen voor hun eigen gemeente, maar voor de hele natie. Ze schreven, ze dichtten en ze lieten zich horen in allerlei maatschappelijke debatten – van de meest banale kwesties tot grote maatschappelijke vraagstukken als kinderarbeid en de afschaffing van slavernij. Sommigen verwierven bekendheid als ‘wandelende dominees’. Een van die wandelende dominees was Jacobus Craandijk uit Rotterdam. Deze doopsgezinde predikant zag het als zijn opdracht het Nederlandse platteland vast te leggen zoals het was voordat de moderne tijd het onherkenbaar had veranderd en voordat kastelen, buitenplaatsen, oude dorpsgezichten en natuurschoon waren weggevaagd.

Toen zijn gemeente hem in 1874 achttien vrije zondagen per jaar toekende, besloot Craandijk die dagen in te zetten om wandeltochten te maken en te schrijven over wat hij zag. Nauwelijks een jaar later verscheen het eerste deel van zijn *Wandelingen door Nederland met pen en potlood*, met illustraties van zijn stadgenoot Piet Schipperus. In de inleiding geeft de dominee lucht aan zijn treurnis om het verdwijnen van oude herenhuizen op het platteland: ‘De gedaante van het land veran-

dert. Nu het reizen zoo spoedig en gemakkelijk gaat, brengen onze aanzienlijken den zomer niet meer op hunne landgoederen door. Hun hechte kasteelen, hun statige hofsteden vallen onder den moker des sloopers [...]’. In totaal zou Craandijk in zijn *Wandelingen door Nederland* zestig lange, meerdaagse wandelingen beschrijven, die hij tussen 1875 en 1883 maakte – vaak alleen met zijn huisknecht en koetsier Piet, soms ook met bekenden of plaatselijke notabelen. Na het zevende deel leek de reeks voltooid, maar omdat de dominee en zijn publiek er geen genoeg van konden krijgen, volgde in 1888 nog een deel.’

In het zevende deel van de *Wandelingen door Nederland* is eindelijk het oosten van Gelderland aan de beurt, en daarmee ook Huis Landfort. Craandijk verhaalt over een wandeling die Piet en hem naar ‘s-Heerenberg moet brengen. Maar de afstanden zijn groot en de tocht duurt lang. Daarom huurt hij in Aalten een koets met een koetsier. Met de koets vervolgt hij zijn weg over Dinxperlo naar Gendringen. Die weg voert over Duitse bodem en hij arriveert in het stadje Anholt, waar hij de paarden laat uitspannen. De deuren van de bekende waterburcht blijven helaas gesloten voor Craandijk, omdat de vorste-

De duiventoren van Huis Landfort neemt een markante plek in. Na de oorlogsschade die het bouwwerk in 1945 opliep, is de toren in 1999 gereconstrueerd naar het oorspronkelijke ontwerp.

Uit de groene geschiedenis van Huis Landfort

JAN HOLWERDA

In de lange geschiedenis van Huis Landfort vormt het jaar 1823 in meerdere opzichten een keerpunt. Waar dit landgoed eeuwenlang en regelmatig van eigenaar wisselde, komt het vanaf 1823 bijna 150 jaar in het bezit van één familie, de familie Luyken. Snel na dat jaar werd het landhuis uitgebreid met twee gebogen vleugels en werd de directe omgeving veranderd in een tuin- en parkaanleg in landschapsstijl. Een kaart uit 1823 is niet alleen een weergave van de toenmalige aanleg en het uitgangspunt voor de toen op handen zijnde veranderingen, maar markeert als het ware ook een afsluiting van de landgoedontwikkeling tot dat moment. De kaart uit 1823 en de archiefstukken maken duidelijk dat Huis Landfort door het gebruik (weiden, akkers, bossen) en de functie (stal) een landgoed was en niet als buitenplaats werd gebruikt. De kern van dit buitengoed direct rond het landhuis functioneerde wel als zodanig.

In een document uit 1610 komt de directe omgeving rond het landhuis voor het eerst meer gedetailleerd naar voren. Bijna twee eeuwen later krijgt deze bron, door veldnamen en aanduidingen over het gebruik van gronden en gebouwen, meer inhoud. Tussen 1772 en 1823 was namelijk meermaals sprake van verkoop. Daarvan zijn relevante krantenadvertenties, akten en andere archiefstukken bewaard gebleven. De verschillende teksten bieden snippers die uiteindelijk op de kaart uit 1823 op hun plek vallen. Als in zo'n historisch geschrift (terrein) onderdelen worden genoemd die in eerdere opsommingen ontbreken, mag voorzichtig worden verondersteld dat deze 'nieuwe' onderdelen in het tussenliggende tijdvak zijn gerealiseerd. Met elkaar geven zij inzicht in de landgoedontwikkeling van Huis Landfort tot dat moment. Vanaf 1823 hebben wij ook de beschikking over

kaarten, tekeningen en nog weer later foto's, zodat de latere landgoedontwikkeling ook een visuele inkleuring krijgt.

Carte von dem ... Guth Landfort (1823)

Op 14 juli 1823 kocht Johann Albert Luyken (1785-1867) Huis Landfort, hij aanvaarde het op 15 augustus van dat jaar.¹ Direct na zijn aankoop liet hij een situatietekening van zijn nieuwe bezit maken. Deze kaart is getiteld *Carte von dem ... Guth Landfort* en is gedateerd met 18 oktober 1823, slechts drie maanden na de aankoop.² De kaart is vervaardigd door de Anholtse bouwmeester, eerder timmerbaas, Johann Theodor Übbing (1786-1864). Een meestertimmerman maar zeker een architect was in die tijd doorgaans in staat architectuurtekeningen te vervaardigen. Om de kaart van 'Guth Landfort' te kunnen maken moet Übbing

Vorige bladzijden: de
nieuwe orangerie, gren-
zend aan het koetshuis.

Blik vanuit het landhuis
op de tuin en slinger-
vijver.

Johann Albert Luyken (1785-1867), botanicus en dendroloog

LENNEKE BERKHOUT

In 1921 schreef Carl Luyken in zijn boekje over de geschiedenis en parkaanleg van Huis Landfort: 'onze vader was een groot natuurliefhebber en botanicus'. Dat bleek niet alleen uit het omvangrijke herbarium dat hij met veel toewijding had samengesteld, maar vooral ook uit de parkaanleg op Huis Landfort. Hier liet Luyken een arboretum vol zeldzame soorten bomen aanleggen. De liefde voor bomen lijkt Carl Luyken overigens van zijn vader geërfd te hebben, want hij wijdde maar liefst zes handgeschreven bladzijden aan 'Die Park-bäume' op Landfort. Nauwgezet noteerde hij de stamomtrek van de bomen en hun groei.¹

Van de vele door Johann Luyken geplante bomen resteert slechts een handvol. Tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben duizenden granaten de meeste bomen in het park van Huis Landfort zo zwaar beschadigd dat zij het niet hebben overleefd. Slechts enkele moeras-cipressen en twee monumentale platanen, waarvan er een pal naast het landhuis staat en de tweede de druivenkas flankiert, zijn blijven staan. Wandelen door het oorspronkelijke arboretum van Luyken is helaas niet meer mogelijk, maar uit archiefstukken weten we nog wel welke bomen Luyken naar Huis Landfort bracht en krijgen we een beeld hoe bijzonder zijn arboretum was.

Natuurliefhebber en botanicus

Als jongen was Johann Albert al geïnteresseerd in de natuur en verzamelde hij planten voor zijn herbarium. Met dat verzamelen ging hij door tijdens zijn studie medicijnen in Halle en Göttingen in Duitsland. Botanie was destijds een vast onderdeel in het studieprogramma medicijnen. Na zijn studie maakte hij in de jaren

1809-1814 vanuit Duitsland reizen naar Oostenrijk, Italië, Frankrijk en Spanje. Hij reisde per diligence en per boot en bezocht overal waar hij kwam beroemde wetenschappers. Te voet en met ezels trok hij de bergen in op zoek

Oude plataan naast het huis.